

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Review of Koch, Jeroen (2006) Abraham Kuyper. Een biografie
Napel, Hans-Martien ten

Citation

Napel, H. -M. ten. (2007). Review of Koch, Jeroen (2006) Abraham Kuyper. Een biografie. *Philosophia Reformata*, 72, 175-178. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/15868>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/15868>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

keling van Griffioens bijdrage met het door hen beiden geschreven *Pluralisms and Horizons* laat zien hoe beider wegen sindsdien verlopen zijn en thans ook weer bij elkaar komen in de belangstelling voor China.

Bijna alle nog niet genoemde bijdragen in het boek (van Joachim Leilich, Karel L. van der Leeuw, Min Jiayin, Lloyd Haft en William Desmond) hebben expliciet betrekking op Griffioens belangstelling voor het Chinese denken. Alleen laatstgenoemde vormt daarop een uitzondering. Hij memoreert persoonlijke ervaringen van een reis door Japan en Korea die hij samen met Griffioen gemaakt heeft. Leilich gaat vanuit de logica in op culturele verschillen tussen denkstijlen. Hij houdt het voor mogelijk dat verschillen tussen talen ook verschillen tussen denkstijlen tot gevolg hebben. “Dat deze verschillen zo ver gaan dat het contradictieprincipe sneuvelt, lijkt echter betwistbaar en de interculturele of comparatieve filosofie zal er beter aan doen niet te vlug zoiets te veronderstellen. Misschien hoort dit principe tot de voorwaarde om te kunnen denken en zelfs om andere culturen te begrijpen” (89). Van der Leeuw gaat in zijn bijdrage in op de opvattingen van de mohisten: “De meest geavanceerde logische en taal filosofische theorieën van het oude China vindt men in de geschriften van de zogenaamde ‘latere mohisten’” (91). “Fundamenteel voor de mohistische logica is dat het er niet om gaat een abstract stelsel van logica te ontwikkelen, een formalisme dat op alle mogelijke situaties kan worden losgelaten, maar om beslissingscriteria te bieden die in een concreet debat tot overeenstemming kunnen leiden.” (92/3). Verschillen in denkstijl kunnen dus ook liggen in culturele verschillen in focus: welke vragen worden centraal gesteld? Min Jiayin gaat vanuit het Chinese perspectief in op de betekenis van het concept Dao. Ook Lloyd Haft heeft een boeiende bijdrage geschreven door een onderzoek in te stellen naar de vertaling van Johannes 1 in de Chinese bijbelvertaling van Wu Jingxiong (1899 – 1986), waarvan uit handschriften nog verschillende versies bekend zijn. Aanleiding tot deze bijdrage is dat het oorspronkelijke woord ‘logos’ uit dit bijbelfragment in het Chinees vertaald wordt met het woord ‘Dao’ (weg).

J. Hoogland

Jeroen Koch, *Abraham Kuiper. Een biografie*. Amsterdam 2006: Boom. 672 pagina's. ISBN 9085062489.

De auteur van deze nieuwe Kuiperbiografie is een voormalige rooms-katholiek. Ergens tussen zijn tiende en twintigste levensjaar is hij het katholieke geloof kwijtgeraakt, naar eigen zeggen ‘zonder strijd en zonder worsteling. Op zeker moment was ik geen belijdend katholiek meer, ik weet niet meer wanneer’ (‘Geboeid door een “akelige man”’, *Nederlands Dagblad*, 20 mei 2006). Het was wat dat betreft op voorhand een opvallende keuze die de Stichting Dr. Abraham Kuiperfonds maakte, toen zij Koch aanzocht het boek te schrijven.

Betrokkene heeft er vervolgens zelf bewust voor gekozen om een samenvattende biografie te schrijven, dat wil zeggen grotendeels gebaseerd op

bestaand onderzoek. Als aanvullend bronnenmateriaal fungeerde met name de ongepubliceerde briefwisseling tussen Kuypers en De Savornin Lohman. Negen van de elf hoofdstukken in het boek, dat primair een intellectueel-politieke biografie beoogt te zijn, behandelen Kuypers denkbeelden en bemoeienissen op kerkelijk, politiek en wetenschappelijk terrein in de veertig jaar tussen 1867 (het begin van zijn bemoeienis met de kerkelijke strijd) en 1908 (het jaar waarin Kuypers gepasseerd wordt als leider van een tweede kabinet). Hieraan vooraf gaat een hoofdstuk waarin het accent ligt op diens wedergeboorte. Een elfde hoofdstuk over de periode 1906-1920 en een epiloog sluiten het boek af.

De biografie kent ongetwijfeld de nodige sterke punten. Daartoe behoort, even afgezien van de tamelijk psychologische duiding die hij eraan geeft, de nadruk die Koch legt op Kuypers wedergeboorte. Op pagina 25 spreekt hij in dit verband niet geheel ten onrechte van 'de belangrijkste gebeurtenis van zijn leven'. Een herhaling van deze stelling is te vinden op de laatste bladzijde van het boek als hij schrijft: '[D]e sleutel tot begrip van Kuypers ligt (...) in zijn overtuiging dat hij met zijn wedergeboorte rechtstreeks een opdracht van God had ontvangen. Kuypers voelde zich een geroepene, wist zich uitverkoren, waande zich een nieuwe mens.'

Maar er vallen meer voorbeelden te geven van rake observaties in dit boek. Kuypers behoort, zoals Koch stelt op pagina 13, inderdaad 'tot de grondleggers van het moderne politieke en maatschappelijke bestel van Nederland'. Ook over de reden hiervoor laat Koch geen twijfel bestaan: 'Kuypers introduceerde in het politieke leven in Nederland de beginselpolitiek (...)' (65) De auteur heeft voorts oog voor Kuypers fascinatie met Amerika in het algemeen en het belang van zijn aldaar aan Princeton Theological Seminary gehouden Stonelezingen in het bijzonder. Deze laatste bevatten, aldus Koch, 'de hartstochtelijkste verdediging van het *Nederlandse* calvinisme ooit door Kuypers gegeven. (...) Kuypers betoog was dan ook indrukwekkend.' (420)

Wanneer het boek als geheel desondanks niet overtuigt, dan vraagt dat derhalve om een verklaring. Een deel van die verklaring is reeds gegeven in een recensie die de predikant en historicus M.J. Aalders schreef over de biografie. Ongeveer op de helft daarvan staat de volgende zin te lezen: 'In feite, zo constateer ik, is Kuypers geloof en theologie aan Koch vreemd gebleven, en daarmee een belangrijk aspect van Kuypers zelf' ('Tweemaal de twee kanten van Kuypers', *In de marge. Tijdschrift voor levensbeschouwing en wetenschap* 15 (2006) no. 4, 53-58, aldaar 55). Zoals ik hieronder zal betogen, geldt voor de georganiseerde christelijke politiek in essentie hetzelfde.

Wat betreft de behandeling van Kuypers denkbeelden en bemoeienissen op het politieke vlak, loopt er een duidelijke rode draad door het boek. Zo bevat hoofdstuk 3 een paragraaf 'Programmapolitiek', waarin aan de orde komt hoe het Groen van Prinsterer allerm minst aanstond dat zijn naam in toenemende mate werd geassocieerd met een uitgewerkt programma, terwijl dit laatste toch vooral een wens van Kuypers was. Groen, daarentegen, gaf er de voorkeur aan zich te beperken tot 'actuele politiek' (118), in casu de onderwijskwestie. Hoofdstuk 4 bevat vervolgens een paragraaf getiteld: 'Meer dan een schoolpartij?' In deze paragraaf erkent Koch weliswaar dat Kuypers *Ons Program* met

1300 pagina's zo ongeveer alle toenmalige beleidsterreinen besloeg: 'Zich baserend op wat hij als eeuwige scheppingsbeginselen beschouwde, had Kuypers geprobeerd een antirevolutionaire oplossing te vinden voor vrijwel elk denkbaar politiek en maatschappelijk vraagstuk.' (190) De paragraaf sluit echter af met een relatief hard oordeel: 'Eigenlijk waren zijn politieke plannen maar op één punt echt helder en concreet: namelijk waar het ging om de aloude strijd tegen de staatsschool en vóór het bijzonder onderwijs, het onderwerp waartoe Groen de antirevolutionaire politiek had willen beperken.' (202) Tegen het einde van de paragraaf 'Regeren over het politieke graf heen' uit het elfde hoofdstuk komt Koch terug op het probleem 'dat de antirevolutionaire politiek van meet af aan achtervolgde: buiten de onderwijspolitiek bestond er geen eigen programma, en welbeschouwd geen confessionele politiek.' (546) Op deze zelfde bladzijde refereert hij aan Groens generatiegenoot Van der Bruggen die het probleem als eerste zou hebben gesignaleerd, toen hij in de jaren 1850 opmerkte 'dat het christendom "geen eigenlijke Christelijke politiek scheidt [...] maar het menselijk bedrijf alleen reinigt van de zonde"'. Ook de twee delen van Kuypers *Antirevolutionaire Staatskunde* (1916-1917), die met in totaal bijna 1400 bladzijden een toch wederom niet bepaald summier nadere toelichting op het partijprogramma behelsden, vermogen Koch niet te overtuigen: 'Weer was geen terrein van het maatschappelijk en staatkundig leven aan zijn aandacht ontsnapt. (...) Desondanks was de *Antirevolutionaire Staatskunde* niet meer dan een desperate poging om over zijn politieke graf heen te regeren.' (547)

In het licht van bovenstaande verwondert het niet werkelijk dat de auteur in zijn epiloog, na te hebben erkend dat Kuypers 'de beslissende stoot' heeft gegeven tot de verzuiling (575), direct daarop concludeert dat deze reeds geruime tijd tot het verleden behoort: 'Terwijl Thorbeckes erfenis uit 1848 nog altijd stevig overeind staat, zijn de ruïnes van Kuypers laat-negentiende-eeuwse nalatenschap enkel te herkennen met behulp van een historische gids. Dat geldt zelfs voor het partijlandschap, ook al opereren daarin, niet in de laatste plaats door Kuypers toedoen, nog altijd levensbeschouwelijke partijen naast klassengebonden organisaties.' Drie bladzijden later herinnert Koch de lezer er voor de duidelijkheid nogmaals aan, hoe zich in de staatkundige praktijk 'het antirevolutionaire tekort' had gemanifesteerd: 'Al Kuypers inspanningen een alomvattend programma te ontwikkelen ten spijt, was en bleef de Antirevolutionaire partij een "schoolpartij". Realisatie van gelijke rechten voor het christelijk lager onderwijs, in het bijzonder op financieel gebied, was het enige werkelijk heldere antirevolutionaire programmapunt.'

Nu gaat het mij er niet om te ontkennen dat de vraag of het mogelijk en wenselijk is om een christelijk program te ontwerpen op andere terreinen dan het onderwijs een veelbesproken kwestie is geweest in de door Koch behandelde periode. Ook na Kuypers overlijden is deze kwestie niet verdwenen en bijvoorbeeld na de Tweede Wereldoorlog kwam zij zowel tijdens de Doorbraak als gedurende de jaren zestig en zeventig weer in alle hevigheid op tafel. Evenmin zou ik willen betogen, dat de vraag zonder meer bevestigend moet worden beantwoord. Wel is het omgekeerd zo dat Koch er met zijn stellige ont-

kennende beantwoording van de vraag blijkt van geeft, dat niet alleen Kuypers geloof en theologie hem vreemd zijn gebleven maar ook diens denkbeelden en bemoeienissen op politiek terrein. Een evenwichtiger benadering had kunnen zijn om de twijfel aan het bestaansrecht van georganiseerde christelijke politiek in het algemeen en op andere terreinen dan het onderwijs in het bijzonder tot een wezenskenmerk van diezelfde politiek te verklaren.

Doordat Koch er in plaats hiervan voor heeft gekozen om expliciet partij te kiezen in deze alleszins reële controverse, kan niet anders worden geconstateerd dan dat de emeritus hoogleraar ethiek aan de vrijgemaakt-gereformeerde Theologische Universiteit in Kampen J. Douma gelijk had, toen deze in zijn bespreking van de biografie in het *Nederlands Dagblad* van 10 juni 2006, getiteld 'Moreel onder de maat', opmerkte: 'Het boek over Kuyper is tegelijk een boek over Koch geworden. Veel wetenschappelijke distantie legt hij niet aan de dag, om zo objectief mogelijk over Kuyper te kunnen schrijven.'

H.-M.Th.D. ten Napel

Alistair McGrath, *De ondergang van het atheïsme. Opkomst en verval van het ongelooft in de moderne wereld*. Kampen 2006: Ten Have. 319 pagina's. ISBN 9025956459.

De titel van dit boek wekte mijn interesse. Is het verschijnsel atheïsme ten onder gegaan? Of, met het woord van de Engelse titel, is de schemering (twilight) over het atheïsme neergedaald? Heb ik iets gemist? Of zet de titel me op het verkeerde been? Zegt de titel misschien niet dat de ondergang van het atheïsme een feit is, als wel dat die ondergang aanstaande is? Of wil de titel nog iets anders zeggen, namelijk dat het atheïsme veel van zijn glans en aantrekkingskracht heeft verloren?

Lezing van het boek wijst uit dat het vooral om de laatste twee gaat. Als tekens van de ondergang (schemering) van het atheïsme wijst McGrath op het volgende: (i) Het atheïsme wilde de mens bevrijden van knellende religieuze kluisters, maar de meest atheïstische eeuw van de geschiedenis, de 20ste, was tevens ook de wreedste. McGrath schrijft treffend: "Op alle plaatsen waar het atheïsme een gevestigde macht is geworden, heeft het een medogenloosheid en gebrek aan verdraagzaamheid gedemonstreerd dat zijn geloofsbrieven als een bevrijder heeft vernietigd" (244) (ii) Atheïstische filosofieën, zoals die van Feuerbach, Marx en Freud, blijken circulair te zijn. Ze suggereren wel dat atheïsme de conclusie of uitkomst is van wetenschappelijk onderzoek, maar steeds meerderen hebben er oog voor gekregen dat het atheïsme reeds een onderstelling bij dat onderzoek was (190). (iii) Het atheïsme, anders dan religie, heeft geen bezielende kracht, het laat de menselijke verbeelding koud (195-199). (iv) Het atheïsme, anders dan religies, sticht voorts geen gemeenschap (276).

Tevens wijst McGrath erop (maar of dat ook tekens zijn van de ondergang van het atheïsme wordt niet helemaal duidelijk) dat (v) de godsdienst, en dan m.n. het Pinkster-christendom, een enorme bloei beleeft en dat (vi) "99% van